

Oud Utrecht 5

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

**Luns, Kotte en de
Willibrordkerk**

**Gerard Dou,
eenzame straat
in Utrecht-Oost**

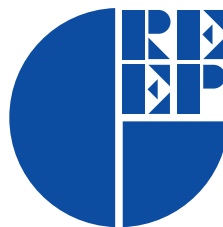
**Gruwelijke moord
in deftig dorp**

voor utrechtboeken
stad en provincie



selexyz broese

hoofdvestiging: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl



GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

WALTMANN. HISTORISCH GEZIEN EEN VAN DE EERSTEN.

Maar vooral ook degelijk, betrouwbaar, vakkundig, uiterst actief en meer dan 115 jaar volledig ingespeeld op onroerend goed in Utrecht en regio.



Eeuwig, en altijd actief in vastgoed

Maliesingel 18
Postbus 349
3500 AH Utrecht
Tel. 030 - 231 30 35
Fax 030 - 231 23 74
www.waltmann.nl
info@waltmann.nl



**Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling**



LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44



alting & partners
uitvaartonderneming

traditioneel en eigenzinnig

hiske alting
petra branderhorst
06 45 363 220



kijk op: www.altinguitvaart.nl

Inhoud

116



Ton H.M. van Schaik

Kotte en Luns, relaas van een taai misverstand

Misbezoek met gevolgen

Tot grote vreugde van de aanwezigen bevond oud-minister Joseph Luns zich op 15 augustus 1971 tussen de kerkgangers die de mis bijwoonden voorgedaan door pater Kotte, zelfbenoemd redder van de ware rooms-katholieke kerk in Nederland. Was Luns' aanwezigheid een onverhoopte steunbetuiging aan Kottes beweging of slechts een toevalligheid?



126

Een straat voor een politiepost

De Gerard Doustraat in de Schildersbuurt in Utrecht-Oost dateert van 1907, de rest van de buurt van minstens tien jaar later. Hoe grondspeculatie en de 'noodzaak' van een politiebureau de aanleg van een straat bespoedigden.



134

'De oogen puilden hem uit het hoofd'

De wurging met bruut geweld van een 15-jarige jongen riep in november 1907 niet alleen de woede op van de Zeister bevolking. Door een populair lied en een wassenbeeldengroep kon iedereen gruwen van en zich verlustigen aan de 'vreeselijke moord'. Laatste aflevering in de serie Verhitte Gemoederen.

116

122

Louise van Tongerloo

Utrechts middeleeuws zilver in Berlijn

125

Bettina van Santen

Villa Jongerius krijgt unieke kans op restauratie

126

Joyce Pennings

De Gerard Doustraat en politiepost in Utrecht-Oost

131

Signalement

132

Wil Tinnemans

Demka: de weg naar het Utrechterschap

Boekbespreking

134

R.P.M. Rhoen

De kwestie Drost: moord op een 15-jarige wisselloper

Verhitte Gemoederen 5

137

Agenda



Joseph Luns tussen de kerkgangers in de Willibrordkerk, 15 augustus 1971

□ FOTO: KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM / FOTOPERSBUREAU

EN FOTOBUREAU 'T STICHT BV

Kotte en Luns, relaas van een taai misverstand

Bij de heropening van de Willibrordkerk aan de Minrebroederstraat in 1971 was mr. Joseph Luns een opvallende aanwezige.

Voortaan stond hij te boek als een 'trouw volgeling' van de omstreden pater Kotte. Tot op de dag van vandaag. In feite was het puur toeval en wist de oud-minister nauwelijks waar hij terechtgekomen was. En een demonstratie was het al helemaal niet.

'Het kan niet anders, het is voorbij', zo eindigt de berustende anonieme schrijver van een brochure over de Willibrordparochie in 1967. Dat jaar werd de neogotische kerk in de Utrechtse binnenstad gesloten. De laatste reguliere pastoor, de energieke en autoritaire H.Th. Mets, had al op 15 maart 1964 zijn functie neergelegd. Op dat moment was het ook hem duidelijk dat de opheffing van zijn parochie onvermijdelijk was.

Kapelaan H.van Romondt kreeg opdracht de lopende zaken af te wikkelen en tegen het eind van 1966 werd bekendgemaakt dat de kerk op 3 april 1967, daags na Beloken Pasen (eerste zondag na Pasen), zou worden gesloten. De parochianen zouden worden verdeeld over de aangrenzende parochies van Augustinus (Oudegracht) en Catharina (Lange Nieuwstraat).¹ Lisman Holding bv uit Zeist kocht het gebouw, naar buiten toe met de bedoeling het voor het nageslacht te bewaren, maar wél met de wens dat het van de Monumentenlijst zou worden geschrapt om gemakkelijker tot sloop te kunnen overgaan. Dat laatste werd afgewend door de komst van pater Winand Kotte (1922 - 2006), die in juni 1969 begon met zijn missen in de Willibrordkapel, de ruimte direct linksaf in het portaal. Uiteindelijk, in 2005, zou hij de Maartenspenning krijgen voor het behoud en de restauratie van de kerk. Maar daarmee lopen we ver op de zaken vooruit.

'Redden' van de rooms-katholieke kerk

Jan Kotte, zoals hij eigenlijk heette, was met zijn wapperende habijt en zijn uitbundige haardos jarenlang een vertrouwde figuur in de Utrechtse binnenstad. Toch had hij niets van een Utrechtse achtergrond. Hij was geboren op een boerderij in Weerselo in het toen nog zeer roomse Twente en in 1948 priester gewijd in de congregatie van

de assumptionisten. Vanwege zijn talen-aanleg werd hij naar Nijmegen gestuurd om klassieken te gaan studeren. Zo ging hij Latijn en Grieks doceren op het kleinseminarie van zijn congregatie, gelegen bij het kasteel Stapelen te Boxtel. Een van zijn leerlingen aan het einde van de jaren vijftig was een andere prominente woordvoerder van het onversneden katholicisme: Antoine, toen nog gewoon *Ton*, Bodar (1944). Met de sluiting van het kleinseminarie verviel Kottes leraarstaak en zo kwam er tijd voor ander werk.

Hij was er intussen van overtuigd dat de katholieke kerk in Nederland aan de rand van de afgrond stond, en bevriende, vooral vrouwelijke, relaties haalden hem over zich voor haar redding in te zetten. Hij begon eraan zonder enige pastorale ervaring en tegen de uitdrukkelijke wens van zijn oversten. 'Het was eigenlijk leuker dan lesgeven', zei hij er later zelf van.² Op 19 januari 1970 werd bij notaris Tjabbes in Utrecht officieel de *Sint Willibrordus Stichting* opgericht met als doel: 'het behoud en de bevordering van het Rooms – Katholieke Geloof in Nederland'. De eerste stap in die richting was al gezet met het in gebruik nemen van de Willibrordkapel, die direct bruikbaar was. Twee jaar later, zomer 1971, was het zover dat heel het gebouw in gebruik genomen kon worden. Maar daaraan was wel het een en ander voorafgegaan.

Vanzelfsprekend was de aartsbisschop, kardinaal Alfrink, op de hoogte van de activiteiten van Kotte, hoewel deze laatste ieder contact met het bisdom angstvallig vermeed. Dat was aanleiding om een onderzoek te starten naar wat er in de Willibrordkerk gaande was, en meer bijzonder naar de antecedenten van pater Kotte. Op 4 augustus 1971, elf dagen voor de geplande heropening, gaf het secreta-



Kotte in Rome op zoek naar erkenning (1975)

□ COLLECTIE AUTEUR

riaat van het aartsbisdom een verklaring uit die erop neer kwam dat pater Kotte noch met de deken van de stad, noch met de bisschop enig contact had gehad, en dat uit niets bleek dat de Willibrordgroep zich kon beroepen op een goedkeuring van de paus. Conclusie: de man opereert zonder opdracht of instemming van welke competente kerkelijke autoriteit ook.³ Iedereen kon nu weten waar hij met deze groep aan

toe was, wat ook precies de bedoeling van de verklaring was: 'verwarring bij een aantal gelovigen (te) voorkomen.'

Ontvangen als een popster

Wat de verklaring van de Maliebaan niet vermeldde was dat 'een aantal gelovigen' al jarenlang in verwarring was. Na het Tweede Vaticaans Concilie (1962 - 1965) was in Nederland een springtij van liturgische crea-



De Willibrordkerk gezien vanaf de Domtoren met rechtsachter de Janskerk.

□ FOTO: A.W. REININK, 1974 / HUA COLLECTIE BEELDMATERIAAL

tiviteit opgekomen, niet het minst onder de dienstdoende priesters die het gevoel hadden eindelijk eens vrijuit te kunnen gaan. Tegen deze anarchie was de beweging rond pater Kotte een reactie, want nogal wat katholieken waren van die scheppingsdrang niet gediend en zochten een mogelijkheid om de gewone liturgie van de katholieke kerk te vieren. Dat de oproep van Kotte succes had, bleek bij de officiële (her)ingebruikname van de kerk op zondag 15 augustus, feest van Maria Tenhemelopneming. De kerk was tot de laatste plaats bezet, toen daar om 10.30 uur de hoogmis begon. Onder de ruim 1.500 gelovigen bevond zich, op een staanplaats achterin, oud-minister van Buitenlandse Zaken en aanstaand secretaris-generaal van de NAVO mr. J.M.A.H. Luns. Pater Kotte haalde in zijn feestpreek, ondersteund door een gebrekkig functionerende geluidsinstallatie, de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht van stal met grote namen als Herman Schaepman, Titus Brandsma en kardinaal De Jong, daarmee

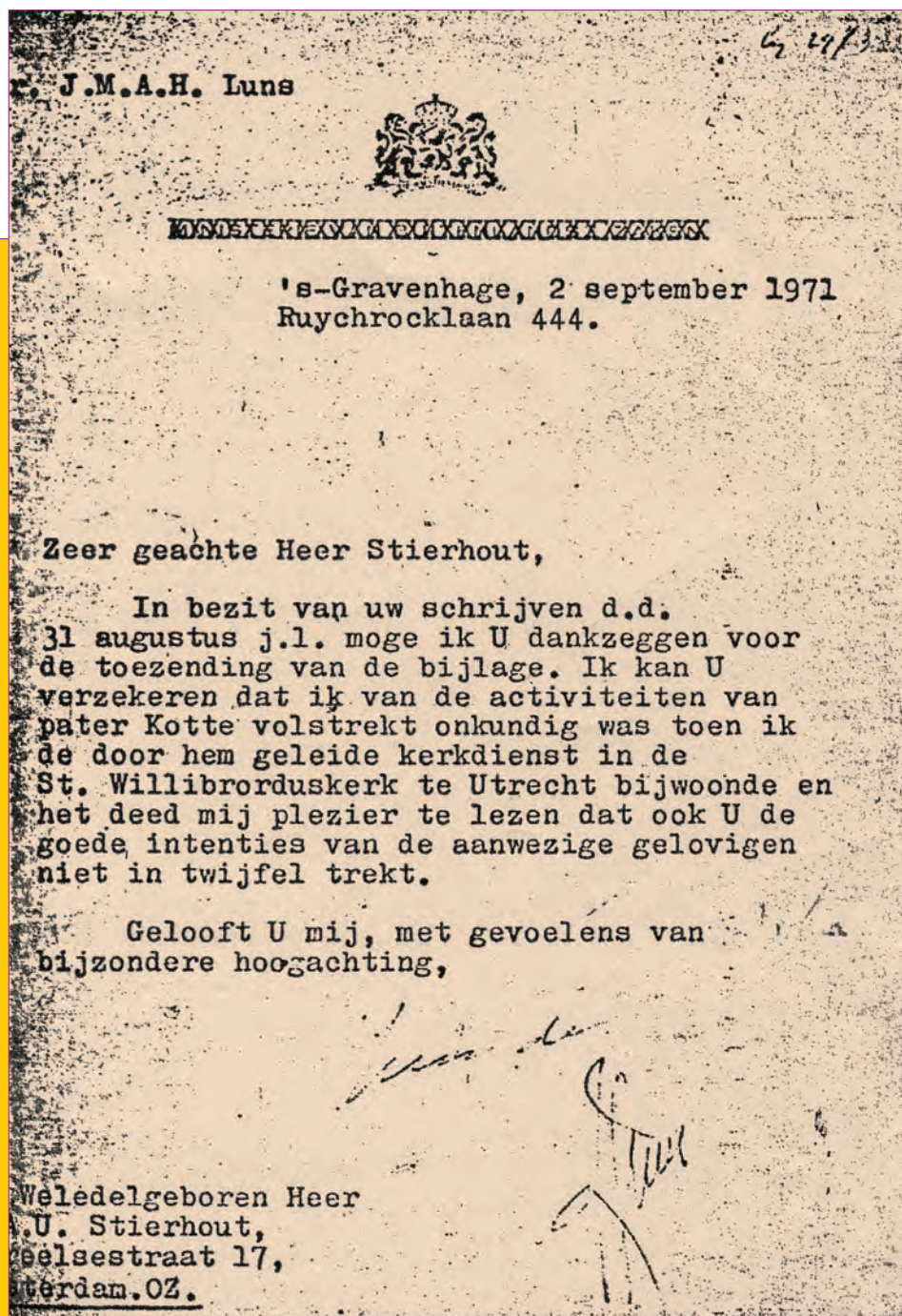
duidelijk suggererend dat hij en zijn Willibrordvereniging zich in die roemrijke traditie gingen voegen, ondanks het 'juridisch vacuüm' waarin hij zei te verkeren. Een luid en langdurig applaus was zijn loon. Datzelfde overkwam ook de in brede kring mateloos populaire oud-minister bij het verlaten van de kerk. Te midden van de opdringende fans was hij in de Minrebroederstraat een half uur als een popster doende met het uitdelen van handtekeningen, meest op de achterkant van de *Kerkklokken*, het maandblad van de Willibrordgroep. 'Natuurlijk ben ik hier naar toe gekomen, omdat ik ervan overtuigd ben dat wat hier gebeurt volgens de oude leer is', zo zei hij. Er direct aan toevoegend dat hij als privépersoon aanwezig was, dus niet namens de paus en ook niet namens de nuntius: 'Ik heb in deze geen enkel gezag, ik heb zelfs niet de kleinste wijding.' Luns nodigde Kotte uit om met hem en zijn vrouw te gaan lunchen in het toen nog deftige *Pays Bas*, maar de pater was er te moe voor en wilde het liefst naar huis. Hij had behalve de hoogmis ook al een vroeg-

mis achter de rug, en 's middags wachtte hem nog een plechtig lof. De volgende dag bracht *De Telegraaf* een foto van Luns 'te midden van de orthodoxe gelovigen' met eronder de kop: "*Ware*" *RK Kerk zat mud-vol*. Daarmee was het beeld: Luns staat achter pater Kotte, gevestigd. Nu had de minister zich al in maart 1969 geprofileerd als verontrust katholiek, wiens ideeën over de situatie van de kerk niet ver afweken van die van pater Kotte en de zijnen. Tijdens een audiëntie bij de paus, toen Paulus VI, was hij van leer getrokken tegen de ontwikkelingen in Nederland. Als antwoord op vragen daarover van het Tweede Kamerlid G. Nederhorst (pvda) betoogde de minister dat het gesprek met de paus volstrekt particulier en apolitiek was geweest. In een interview met *Elsevier* (27 maart 1971) was hij al even zwartgalig: 'Veel r.-k. priesters zijn eigenlijk humanistisch georiënteerde personen geworden, die het met het dogma, het bidden en de plichten van de priesterlijke staat niet zo nauw meer nemen.'⁴

Liefhebber van 'de oude trant'

Al snel werd duidelijk dat Luns die dag niet alleen niemand vertegenwoordigde, maar bovendien dat hij in het geheel niet van de Utrechtse voorgeschiedenis en van Kottes personalia op de hoogte was. Wie hem uit de droom hielp, was de kunstschilder Joop Stierhout, onder meer bekend als leverancier van de hoogleraarportretten van de Vrije Universiteit. Stierhout was aanhanger van de toentertijd vanuit zijn 'Petit Vatican' te Clémery (Frankrijk) opererende tegenpaus Clemens XV (Michel Collin). De schilder wist te melden dat pater Kotte in de tweede helft van de jaren zestig eveneens contacten met dit schismatieke gezelschap had onderhouden. Hij had er onder meer, gekleed in liturgische gewaden, deelgenomen aan de 'priesterwijding' van een Nederlandse vrouw.⁵ Uit de reactie van Luns (zie foto) blijkt dat hij van niets wist. Ware hij wel op de hoogte geweest, zo is de impliciete boodschap, dan zou hij die zondagochtend thuis gebleven zijn. Ook van de verwikkelingen in het aartsbisdom en het standpunt van kardinaal Alfrink zal Luns niets hebben geweten. Hij was een rechtse katholiek, zoals hij in alles rechts was, maar van kerkelijke en theologische zaken had hij weinig verstand. In de paar maanden tussen het ministerschap en zijn nieuwe post in Brussel, die op 1 oktober inging, had hij wat meer tijd dan anders. Ook voor een uitstapje naar Utrecht.

Enkele jaren later, in een interview in *De Tijd*, is Luns nog duidelijker. In een uitvoerige reportage wordt de stand van zaken rond Kotte weergegeven, waarbij een foto staat afgedrukt die hem laat zien als deelnemer aan de genoemde plechtigheid in Clémery. Hier is het te doen om het gesprek dat de schrijver van het artikel, P. van der



Brief van Luns aan de kunstschilder Joop Stierhout, 2 september 1971. Het brievenhoofd 'Minister van Buitenlandse Zaken' is doorgehaald.

Eijk, had met mr. Luns over diens geruchtmakende aanwezigheid, vier jaar eerder, bij de openingsmis in Utrecht. Luns antwoordt ondubbelzinnig: 'Mijn aanwezigheid is toen volkomen ten onrechte uitgelegd

als demonstratief. Ik was er als liefhebber van de Heilige Mis die wordt gevierd in de oude trant. Het is de enige keer dat ik pater Kotte toen heb gezien. Dezer dagen ben ik opgebeld door allerlei dames die adhesie



Gerestaureerde interieur Willibrordkerk in 2008

□ FOTO: MAURICE VAN LIESHOUT

vroegen voor Kotte. Maar ik zeg u: ik ben niet voor of ik ben niet tegen Kotte. Ik ben gewoon niet van de zaak op de hoogte.⁶ Met dat laatste sloeg Luns de spijker op zijn kop. Hij wist nergens van en keek wel uit zich nog eens met de zaak in te laten. Overigens was en bleef hij een geducht criticus van de vernieuwingsbeweging in de kerk, een rol waarin hij door niemand erg serieus werd genomen. Paus Paulus VI moet hem in 1969 op zijn nummer hebben gezet met de opmerking: 'Excellentie, ik heb een volledig vertrouwen in de Nederlandse bisschoppen.'⁷

Bezoek in Brussel

Een hernieuwde bevestiging van Luns' onnozelheid kreeg, ongeveer twaalf jaar later, de Utrechtse longspecialist dr. H.M.Beumer (1931), verbonden aan het toenmalige Militair Hospitaal in Oog in Al. Hij was vanaf het begin een Kotte-sympathisant, die na enkele jaren met de eigengereide pater in aanvaring kwam en daarop de Willibrordgelederen verliet, iets wat min of meer geregeld voorkwam.⁸ Toen na 1985 de sluiting van het hospitaal dreigde, vroeg Beumer om een gesprek bij Luns, om te sonderen of hij als secretaris-generaal van de NAVO

niet iets zou kunnen doen om dat te voorkomen. Het gesprek vond plaats in het voorjaar van 1987 op het NAVO-hoofdkwartier in Brussel. De secretaris-generaal maakte duidelijk dat het bij dat hospitaal ging om de bevoegdheid van een nationale minister van Defensie, waarin hij als NAVO-chef onmogelijk treden kon.⁹ In de marge bracht Beumer ook Luns' deelname aan de openingsmis van pater Kotte ter sprake, nu vele jaren geleden. Dat was helemaal per ongeluk geweest, vertelde Luns openhartig. De zaterdagavond ervoor waren zijn vrouw en hij thuisgekomen van een buitenlandse reis, en mevrouw had gezegd: 'Joseph, er staat hier iets in de krant over de opening van een katholieke kerk in Utrecht met een Latijnse mis. Zullen we daar morgen eens heen gaan? Het is per slot Maria Hemelvaart.' Joseph had iets instemmends gemompeld, de auto met chauffeur was nog beschikbaar, en zo was het dus gekomen.

Luns kon niet zeggen dat het zijn broer was achterin de fraaie Tepe-kerk aan de Minrebroederstraat.¹⁰ Daarvoor staat hij te duidelijk op de foto's die bij die gelegenheid gemaakt zijn. Hij was het echt zélf, die 15e augustus 1971. Maar daarmee houdt het dan ook op. Als Luns méér was geweest dat een toevallige en eenmalige bezoeker zou Kotte hem zeker als boegbeeld hebben gebruikt. Maar dat is nooit gebeurd.¹¹



Kotte in de Willibrordkerk

□ COLLECTIE AUTEUR

Noten

- 1 *St. Willibrord 1600 – 1967* (Utrecht 1967) 4. Het eerste persbericht over de sluiting van de Willibrord verscheen al in 1962.
- 2 *Stadsblad* 9 november 2005. Kotte hield aanvankelijk ook diensten in andere plaatsen waaronder Doesburg, Amersfoort en Wijk bij Duurstede, waar hij toen woonde bij het echtpaar Van Everdingen, met wie hij een innige geestelijke band onderhield. Hij had in die periode ook plannen voor een zender, een krant en een politieke partij van r.-k. signatuur. Daarvan kwam niets terecht.
- 3 *Analecta Aartsbisdom Utrecht* 44 (1971) 358.
- 4 Geciteerd bij: W. Goddijn, *Kardinale kwesties in katholiek Nederland 1970-1987* (Budel 2005) 49. Een verslag van de dienst op 15 augustus is te vinden in *Het Centrum* van 16 augustus 1971, p.5. De foto van Luns achterin de kerk werd gepubliceerd in het 'Familiealbum' *De kerk gaat uit* (Bilthoven 1973) p. 227. Dat heeft waarschijnlijk tot de beeldvorming bijgedragen.

Voor al dr. Walter Goddijn ofm, socioloog en organisator van de Nederlandse kerkelijke vernieuwing, heeft Luns later herhaaldelijk als 'trouw aanhanger' van Kotte getypeerd. Nog in een ANP-bericht van 2 april 2008 over de actuele financiële problemen van de Willibrorduskerk wordt Luns 'een van de volgelingen' van pater Kotte genoemd.

- 5 Dat Kotte in 1967 in Clémery verbleef, staat vast. Het jaar erop kwam het tot een breuk met Clemens XV, maar Kotte bleef de mentaliteit en de opvattingen van de tegenpaus trouw. Zie AAU 48 (1975) 277-278. Hierin de conclusies van het kerkelijk proces tegen Kotte.
- 6 *De Tijd* van 13 juni 1975, 13. Dat Luns op dat moment door aanhangers van Kotte om support werd gevraagd hangt samen met het negatieve oordeel dat de kerkelijke rechtbank van het aartsbisdom Utrecht over diens activiteiten had uitgesproken. Zie noot 5.
- 7 Ton Oostveen, *Bernard Alfrink, katholiek* (s-

Hertogenbosch 1972) 145. Overigens is pater Kotte er ondanks meerdere pogingen niet in geslaagd enige officiële of officieuze Romeinse erkenning te krijgen. Ook de contacten met het aartsbisdom Utrecht werden nooit hersteld, hoewel de kardinalen Willebrands en Simonis daar wel hun best voor hebben gedaan.

- 8 Al in de tweede helft van 1971 deden zich in het bestuur van de Willibrordgroep onenigheden voor. Het bleef sindsdien een vast patroon. Telkens als iemand een standpunt innam dat afweek van dat van pater Kotte werd hem de deur gewezen, of hij verliet de gelederen uit eigen beweging. Verscheidene van deze malcontenten kwamen terecht in de groep rond oud-hulpbisschop Th. G.A.Hendriksen (1907-2001). Deze had als vicaris-generaal van kardinaal Alfrink gesprekken gevoerd met pater Kotte, die op niets uitliepen.
- 9 Interview met dr. H.M.Beumer te Utrecht op 7 juli 2008. In september 1987 werd besloten dat het hospitaal in Oog in Al als zelfstandig ziekenhuis zou worden opgeheven, in 1991 sloot het zijn deuren.
- 10 Luns was in de jaren dertig (papieren) lid geweest van de NSB. Hij beweerde dat zijn broer Huib hem daarvoor had laten inschrijven. Diens weduwe verklaarde later dat zij dit onder dwang had bevestigd.
- 11 De vaste kern van de Willibrordusgemeenschap bestaat op dit ogenblik uit 80 tot 100 mensen, afkomstig uit heel de (wijde) omtrek. Na het overlijden van pater Kotte werd Peter Klos s.s.s. (pater van het H.Sacrament) de geestelijk leider. Vanwege moeilijkheden elders in het bisdom werd hij bij decreet van 20 augustus 2001 door de aartsbisschop van Utrecht gesuspendeerd, dat wil zeggen dat al zijn priesterlijke bevoegdheden werden opgeschort. Daardoor is de kerkrechtelijke positie van de groepering nog moeilijker geworden dan onder Kotte. Ook financieel kwam de gemeenschap in het voorjaar van 2008 in zwaar weer.

Het Centraal Museum bezit de afdruk van een zegelstempel afkomstig van het middeleeuwse Utrechtse Jacobsgasthuis. Het stempel zelf bevindt zich in Berlijn. Reconstructie van de omzwervingen van een uniek zilveren historisch voorwerp.

Het Jacobsgasthuis was in de middeleeuwen een van de Utrechtse gasthuizen bedoeld om onderdak te bieden aan pelgrims en andere arme reizigers. Het was in handen van een broederschap die het gebouw en de sobere reizigersvoorzieningen onderhield. Voor een rechtsgeldige bekrachtiging van officiële (financiële) stukken moest zo'n broederschap beschikken over een eigen zegel.

De uit 1928 daterende *Catalogus van het Historisch Museum der stad* (nu onderdeel van het Centraal Museum) omschrijft het zegel van het Jacobsgasthuis als: '[een] Spitsovaal zegel van het St. Jacobsgasthuis met de voorstelling van een pelgrim, knielend voor St. Jacob, beide figuren geplaatst in een gotische nis op console en omgeven met bloemranken; met randschrift: 'S. HOSPITALIS FRATRUM BEATI IACOBI TRAIECTENSIS'. Afdruk in zwarte was. H[oo]g. 0,075, br[eed]. 0,05 m. XVde eeuw. Geschenk van den Heer H.J. Heshuyzen te Haar-

Beeldzijde en zijaanzicht van het zilveren zegelstempel van het Sint-Jacobsgasthuis te Utrecht. De verhoging overlangs diende vermoedelijk ter bevestiging van een handvat.

FOTO'S: STAATLICHE MUSEEN BERLIN, MÜNZKABINETT, ACC. 164/1898.



Utrechts middeleeuws zilver

lem.' Daarna volgt nog een merkwaardige mededeling: 'Het zilveren stempel van dit zegel werd 1894 opgegraven te Zeist en bevindt zich thans in het Kgl. Münzkabinett te Berlijn.' Hoe en waarom is dit overduidelijk Utrechtse voorwerp - Traiectum was immers de Latijnse naam van Utrecht - voor de oorlog terechtgekomen in een Berlijns museum? En bevindt het zich daar nog? Na enig speurwerk bleek de tweede vraag eenvoudiger te beantwoorden dan de eerste.

De collecties van het Münzkabinett bleven gedurende de Tweede Wereldoorlog in de kelders van het Pergamonmuseum te Berlijn vrijwel onbeschadigd, maar bovengronds konden ze in 1945 niet terugkeren in het geruïneerde Bodemuseum. Voor hun behoud zijn ze toen naar de Sovjet-Unie overgebracht, en in 1958 uit de Hermitage weer teruggekeerd in Berlijn.¹ Het in 2007 geopende nieuwe Bodemuseum daar heeft het stempel nog steeds in zijn collectie.² Maar waarom schonk Heshuyzen aan het Centraal Museum alleen een afdruk en niet het stempel zelf? En hoe kwam de samensteller van de catalogus uit 1928 aan die nadere informatie over het stempel?

Befaamd moeilijk karakter

In de catalogus 1928 was de beschrijving - met hier en daar verbeterde terminologie - overgenomen uit de catalogus van 1904. Die was opgesteld door Samuel Muller Fzn, de toenmalige directeur van de gemeentelijke verzamelingen en tevens archivaris van de gemeente en de provincie Utrecht. Op 4 februari 1895 ontving hij van H.J. Heshuijsen (zo spelde hij zelf de familienaam) een brief met een afdruk van een 'mij onbekend' zegel en de toelichting: 'De zware zilveren stempel, waarmede de afdruk is gemaakt, werd ongeveer een jaar geleden opgegraven. De in het randschrift voorkomende woorden 'Fratrum Beati Jacobi' deden mij vermoeden dat dit zegel aan de Ridderlijke Broederschap der Heeren van St. Jacob kon worden toegeschreven; is dit juist? Zeer zou U mij verplichten met een mededeeling, of zich in de Utrechtsche Archieven charters bevinden voorzien van dit zelfde zegel en zoo ja, welke dat zijn.'³

Muller antwoordde per kerende post. Op de vraag naar de charters en de suggestie met betrekking tot de Ridderlijke Broederschap ging hij niet in.⁴ Wel schrijft hij: 'De



Louise van Tongerloo

Oud-universitair docent Middeleeuwse Geschiedenis, oud-redacteur van het Maandblad en het Jaarboek Oud-Utrecht.

den zilveren zegelstempel' er zeker van was 'dat dezelve stempel in den loop van het jaar 1894 te Zeist door eenen werkman bij het spitten in den grond is gevonden; nadere bijzonderheden ontbreken.'

Door dit antwoord beseftte Muller dat hij overijld en nogal cru geschreven had. In zijn brief van 16 maart 1896 bood hij zijn 'welgemeende excuses voor den u veroorzaakten last [aan]. Uit uw eerste schrijven had ik opgemaakt, dat de zegelstempel opgegraven was op een u toebehoorend perceel te Haarlem en ik meende derhalve, dat u mij zonder moeite eenige inlichtingen zoudt kunnen verschaffen. Had ik geweten, dat u den stempel gekocht hadt en dus nasporingen naar de vindplaats moest doen, dan zou ik u zeer zeker niet lastig gevallen hebben.'⁵

Dat was nu weer het andere uiterste! Muller liet de kans voorbijgaan om Heshuijsen te vragen of hij het stempel wilde verkopen en toen het enige tijd later geveild werd, heeft hij blijkbaar ook geen moeite gedaan het alsnog te verwerven. Het hele voorval illustreert weer eens het befaamd moeilijke karakter van Muller.⁶

Veiling van allerhande zaken

Voor Heshuijsen lijkt de aardigheid van dit voorwerp er toen wel af geweest te zijn. Het Berlijnse Münzkabinett verwierf het stempel in 1898, zoals vermeld staat op het doosje waarin ik een lanolinafdruk ontving. Ergo moet Heshuijsen het uiterlijk in dat jaar, en ná maart 1896 van de hand hebben gedaan. Omdat Muller blijkens de catalogus van 1904 de nieuwe eigenaar kon vermelden, moet hij geweten hebben langs welke weg het stempel in Berlijn terechtgekomen was. De kans is groot dat het was aangeboden bij het door zijn vader gestichte veilinghuis Frederik Muller & Cie. te Amsterdam, waarmee hij zelf vaak zaken deed voor de archieven en de bibliotheek. Van dat veilinghuis bezit het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag een complete verzameling catalogi. Geduldig klikwerk door de scans die daarvan gemaakt zijn leverde het gehoopte resultaat, bij een veiling van allerhande zaken in november 1897. De beschrijving van nr. 422 vat de historische gegevens betreffende het voorwerp samen, alleen is de Zeister werkman een boer geworden en het jaar van zijn vondst 1890. De directie vond het een 'beau travail gothique'; ook kon zij 'à l'acquéreur quelques papiers relatifs à la pièce' beschikbaar stellen. Dit

in Berlijn

fraaie zegelstempel [...] was mij onbekend. Doch het rand-schrift bewijst onwederlegbaar, dat dit het zegel is van het St. Jacobsgasthuis, een klein gestichtje, gelegen in een steeg, die nog St. Jacobsgasthuissteeg heet, op de Oudegracht te Utrecht. Het gasthuis, beheerd door eene broederschap, was bestemd voor oude lieden, die een pelgrimstocht naar St. Jago de Compostella hadden gemaakt. Het is reeds in het begin der 17de eeuw opgeheven. De overblijfselen van het archief berusten in het stadsarchief en de zegelstempel had daar ook moeten aanwezig zijn bij de andere broederschapsgzegels, thans in het museum van oudheden. Ik verwonder mij derhalve ten zeerste, dat de stempel is 'opgegraven' en het zal mij zeer aangenaam zijn, indien u mij omtrent die vondst eenige inlichting wilt geven. Uw afdruk zal ik in het museum plaatsen bij de andere stempels, ter vervanging van het ontbrekende origineel.'

Ferme taal! Arme Heshuijsen... Gehoorzaam ging hij aan de slag om zijn blazoën te zuiveren, al kostte het enige tijd. Pas ruim een jaar later berichtte hij Muller dat hij 'na gedane nasporingen bij de verschillende voormalige eigenaren van

veilingsexemplaar bevat geen notities over geschatte of geboden bedragen, noch over kopers. Er kan dus nog een tussenpersoon in het spel geweest zijn voordat in Berlijn de ontvangst van het stempel in 1898 geboekt werd.

Er bestaat een kleine kans dat Muller deze afloop van Heshuijsen zelf vernomen heeft. Aan het begin van de 20e eeuw zouden ze elkaar wel eens ontmoet kunnen hebben op vergaderingen. Heshuijsen was vijf jaar lang adjunct-archivaris van de gemeente Haarlem, en wat korter ook lid van het Historisch Genootschap.⁷ Interesse in geschiedkundige zaken en één historisch-genealogische publicatie waren in die tijd blijkbaar voldoende om iemand op zo'n post te benoemen, al vermoed ik dat ook enige voorspraak voor de jongste - al 32-jarige - zoon uit een notabele familie een rol gespeeld kan hebben.⁸ Een vorser zoals zijn chef, de Haarlemse archivaris C.J. Gonnet was Heshuijsen zeker niet, en zo'n vaste baan lag hem ook niet. Op eigen verzoek werd hem met ingang van 1905 eervol ontslag verleend.⁹ Zo kon hij weer in eigen tempo liefhebbers in en aankopen wat hem uit het verleden aanstond. Dat dit in 1908 uitliep op zijn faillissement en de veiling van zijn bezittingen bij veilinghuis Muller¹⁰ zijn de laatste berichten uit het leven van de man die een paar jaar het zegelstempel van het Utrechtse Jacobsgasthuis in handen heeft gehad.

Noten

- 1 *Gesamtführer der Staatlichen Museen zu Berlin* (Berlijn 1966) 121.
- 2 Zoals de foto's bewijzen die te danken zijn aan een persoonlijk bezoek en navraag door mijn Marburgse studievriendin Wiltrud Dettmering.
- 3 HUA, archief Gemeentelijke archief- en fotodienst (toegang 811), inv.nr. 33, nr. 30; nr. 31 is het antwoord.
- 4 Het idee van het bestaan van zo'n ridderlijke broederschap spookte lang rond, maar werd ook toen al betwijfeld. Zie: H.F. Heerkens Thyssen, 'De geschiedenis van het Haarlemse St. Jacobsgilde', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 9 (1955) 77-158, aldaar 77-80; ook bijv. J. van Herwaarden (red.), *Santiago* (1985) 232.
- 5 HUA, archief Gemeentelijke archief- en fotodienst, inv.nr. 34, nrs. 60 en 62. Zo wordt een van Galis' gissingen in *Bulletin van de Van de Poll-stichting voor de Zeister geschiedenis* 8 (1978) 76-80 toch nog bevestigd.
- 6 Zie onder de vele levensberichten bijvoorbeeld dat van H.E. van Gelder in de *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1922/23) 91-107, aldaar 102-103.
- 7 Blijkens de ledenlijsten van het *Nederlandsch Archievenblad* 1899/1900-1905/1906 en de *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 1900-1905; G.H. Kurtz en C. van de Haar, *Honderd jaar gemeentelijke archiefdienst* (Haarlem 1957) 35.
- 8 Zijn studie over de familie Bruynigh, vermeld in I.H. van Eeghen, *Inventarissen van de familie-archieven Heshuysen, Hooft, Hooft van Woudenberg* (Amsterdam 1960) 8. Hij dateerde de tekst 'Haarlem Nov. 1899'. De familie Heshuysen is behandeld in *Nederland's Patriciaat* 45 (1959); Herman Jacques geb. 1867 Haarlem, overl. 1921 Chambéry (Fr.).
- 9 Stadsarchief Amsterdam, archief Familie Heshuysen en aanverwante families (toegang 225), inv.nr. 162. Nr. 117 bevat brieven van een echtpaar in Frankfurt, waar hij drie jaar intern was om aan een middelbare handelsschool te studeren, met interessante opmerkingen over zijn futloze aard en onbekommerde omgang met geld.
- 10 Faillissement: Centraal Bureau voor Genealogie, Familieadvertenties s.v. Heshuysen. De veiling (met anderen) 28 april-1 mei 1908, cat.nr. 159325, gevonden door de medewerkster van het RKD die mij op weg geholpen had voor de veiling van het stempel.



Eén miljoen euro restauratiegeld: dat bedrag ligt klaar voor het monument dat de winnaar wordt van het tv-programma Restauratie. De Utrechtse Villa Jongerius is een van de zestien kandidaten.

Bettina van Santen

in samenwerking met de Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex

Villa Jongerius krijgt unieke kans op restauratie

De opvallende villa van zakenman Jan Jongerius aan het Merwedekanaal heeft het afgelopen jaar meerdere malen het nieuws gehaald. Dat is vooral te danken aan de inzet van de Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex, waarin onder andere enkele kleinkinderen van Jan Jongerius actief zijn. Dankzij hen is nu het geheel van villa, tuin en kantoor beschermd erfgoed geworden. Onlangs werd de stichting voor een symbolisch bedrag eigenaar van de villa met de verplichting om het gebouw te restaureren. Dat laatste is nog geen sinecure, want het is in zeer vervallen staat. Maar er gloort hoop: want de villa is één van de monumenten die meedingt naar de prijs van 1 miljoen euro in het AVRO-programma *Restauratie*.

In het programma worden telkens twee monumenten tegenover elkaar gezet en na afloop kan iedere kijker een stem uitbrengen. De winnaar gaat door naar de grote finale. Dan wordt er opnieuw gestemd voor de hoofdprijs die volledig besteed moet worden aan de restauratie. Voorwaarden zijn dan ook dat er al een goed restauratieplan is, dat het herstellen van het gebouw binnen een bepaalde termijn uitgevoerd wordt en dat het gebouw daarna voor het publiek toegankelijk is.

Ontwerper van eigen droomhuis

Het verhaal van de Villa Jongerius is niet alleen bijzonder, omdat het een opvallend gebouw betreft, maar ook omdat het het unieke verhaal vertelt van een hovener die succesvol zakenman werd. Jan Jongerius liet zijn woonhuis in 1938 bouwen in een aparte mix van art-decostijl en het Moderne Bouwen. Hij ontwierp zijn droomhuis zelf, vermoedelijk geïnspireerd door voorbeelden die hij zag op zijn reizen door Zuid- en Noord-Amerika. Woonhuis, kantoor en de tuininrichting – tot en met de lantaarnpalen – nam hij in één opzet mee. Uit filmmateriaal uit 1938-39 (zie foto's) blijkt hoe het er in kleur uitzag: alles was geschilderd in de kleuren wit en rood, de kleuren van Jan Jongerius en natuurlijk van Utrecht, want zo slim commercieel denkend was hij wel.



Het programma *Restauratie* is vanaf donderdag 18 september om 19:25 uur te zien op Nederland 2. Villa Jongerius is aan de beurt in de uitzending van 23 oktober. Kijkers kunnen daarna – zo vaak als ze willen tot zondagnacht 00.00 uur - stemmen per telefoon: 0909 - 8880 of per sms: 2332. Meer informatie: www.jongeriuscomplex.nl en www.avro.nl/tv/programmas_a-z/restauratie.

Op een luchtfoto van Utrecht-Oost uit 1918 prijkt in alle eenzaamheid te midden van hoveniers- en landbouwgrond de Gerard Doustraat. De rest van de Schildersbuurt zou pas ruim na de Eerste Wereldoorlog worden bebouwd. Het 100-jarig bestaan van de straat in 2007 was voor enkele bewoners een goede aanleiding om de geschiedenis van de Gerard Doustraat en de Schildersbuurt en het raadsel van deze vroeggeboorte te ontrafelen.¹

In de loop van de 19e eeuw liet het Utrechtse gemeentebestuur stadsmuren en middeleeuwse poorten slopen en trok ze de gebieden buiten de singels bij de stad. Zo ook in Utrecht-Oost. In dit van oudsher vruchtbare gebied – rijk aan boomgaarden en tuinderijen – was veel grond in handen van enkele grootgrondbezitters, boeren en tuinders. Die zagen hun kans schoon en verkochten hun grond aan aannemers en speculanten als bouwgrond. Omdat de gemeente weinig bouwgrond in eigen bezit had, moest ze voor de vestiging van openbare gebouwen soms bouwgrond aankopen van particulieren. Langzamerhand werden de boerderijen en tuinderijen buiten de singels ingesloten door de oprukkende bebouwing. Rond 1900 telde Utrecht zo'n 100.000 inwoners, van wie 30.000 in de binnenstad en 70.000 in de buitenwijken.

Gebiedsannexatie en stadsuitbreiding

De stadsuitbreiding in Utrecht-Oost was door twee factoren extra lastig. De stad zat er als het ware klem tussen de gemeenten De Bilt en Maartensdijk - waarvan het grondgebied zich uitstreckte tot delen van het huidige Utrecht-Oost - en de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Met name het fort Vossegat vormde een hinderpaal voor de uitbreiding van de stad naar het oosten.



Utrecht streefde naar gebiedsuitbreiding door annexatie van grond van buurgemeenten. Bij wet lukte dat op 20 maart 1896 met het deel van De Bilt gelegen tussen de Minstroom en Abstederdijk tot en met het fort Vossegat. De gemeente Utrecht kon nu eindelijk naar het oosten uitbreiden.

Tot de invoering van de Woningwet in 1902 was stadsuitbreiding feitelijk een zaak van particuliere speculanten. Die wet verplichtte gemeenten om uitbreidingsplannen te maken en voorzag in rijks-subsidie waarmee gemeenten en stichtingen in staat waren goede woningen te bouwen.

Eerst als wethouder van Openbare Werken en later als burgemeester leverde J.P. Fockema Andreae een belangrijke bijdrage aan een verantwoorde uitbreiding van de stad Utrecht. Hij was

De Gerard Doustraat en politiepost in Utrecht-Oost



overtuigd van het artistieke en het sociale belang van stedenbouw, waarover de overheid moest waken. De architect H.P. Berlage en de directeur van Gemeentewerken Utrecht L.N. Holsboer kregen van de gemeente Utrecht de opdracht om zo'n uitbreidingsplan te maken. Hun eerste ambitieuze plan uit 1920 waarin de Waterlinie moest sneuvelen, redde het niet door oppositie van het Ministerie van Oorlog. Het bijgewerkte plan uit 1924 dat de forten handhaafde en waarbij de ringweg binnen de fortenlinie liep werd (deels) wél uitgevoerd.

Deplorabele Vossegatsche Dijk

Veel grond in de latere Schildersbuurt was eigendom van Joannes Oortman. Tegen het einde van de 19e eeuw verkocht hij zijn land

Luchtfoto Utrecht-Oost, 1918. Links het Wilhelminapark. De Gerard Doustraat is de ingekleurde straat. Daarboven het terrein van de Kromhoutkazerne.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

aan verschillende landbouwers en grondspeculanten, onder wie A. Roodvoets jr., zoon van veehouder Adrianus Roodvoets. Hij zou een prominente rol spelen bij de aankoop van diverse bouwterreinen in Utrecht-Oost. In 1896 werd hij de eigenaar van wat later de Gerard Doustraat en omgeving zou worden.

Op 1 maart 1898 verzocht Roodvoets de gemeente haar medewerking te verlenen aan het aanleggen van een verbindingsweg tussen het Wilhelminapark en de weg rond het fort. Dit zou de latere Prins Hendriklaan worden. Op dat moment vormde de Vossegatsche Dijk de enige grote verbindingsweg tussen de binnenstad



Stratenplan van verschillende bouwverenigingen ten noorden van de Laan van Minsweerd, 1921. Linksonder de Gerard Doustraat.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

en het omringende platteland. Een tweede verbindingsweg van uit het Wilhelminapark zou zijn grond verder ontsluiten en aldus meer waarde geven.

Particuliere grondeigenaren zoals Roodvoets hadden zich in deze te voegen naar de gemeente. Vanaf 1896 konden in Utrecht straten uitsluitend van gemeenteweg worden aangelegd; particulieren werden geacht hun grond hiertoe af te staan. Met de bebouwing mocht worden begonnen zodra de straat was ontworpen, maar hij hoefde nog niet te zijn aangelegd. Zo probeerde de gemeente nog enigszins de regie te verkrijgen over de stadsuitbreiding.

In 1899 en daarop volgende jaren sprak de gemeenteraad verschillende malen over Roodvoets' voorstellen voor de nieuwe weg en het gebied tussen die weg en de Vossegatsche Dijk. De gemeenteraad aarzelde, omdat ze vreesde door een positief besluit Roodvoets slapend rijk te maken. Zou hij niet teveel voordeel behalen, indien het deel van de nieuwe weg dat nu nog binnen de verboden kring lag later wellicht toch bebouwd zou mogen worden? Roodvoets bleek bereid de Vossegatsche Dijk, die in zijn bezit was, over te dragen aan de gemeente. Een straat die overigens in zeer deplorabele staat verkeerde; veel woningen waren volgens de Woningwet van 1902 onbewoonbaar.

Desondanks verleende de gemeente geen goedkeuring aan de plannen van Roodvoets. Gedesillusioneerd besloot deze daarom in 1905 zijn grond te verkopen en over te dragen aan de in dat jaar opgerichte NV Algemeene Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende goederen 'Prins Hendriklaan'. De deelnemers² legden het voor die tijd grote bedrag van f 500.000,- in. De exploitatie-

maatschappij stelde een nieuw stratenplan op dat op 21 november 1905 in de gemeenteraad behandeld en op een paar wijzigingen na goedgekeurd werd. Wat de zoon van veehouder Roodvoets niet lukte, lukten deze notabelen in korte tijd wél. Hun plan werd de grondslag voor de aanleg van de huidige Schildersbuurt.

Een politiebureau, een 'paleis in 't klein'

De gemeente kwam bij deze gelegenheid terug op haar oude wens om in dit gebied een terrein te reserveren voor 'eene inrichting van openbaar nut': 'Aan een school is o.i. in deze buurt voorts nog geen behoefte, maar wel schijnt het ons zeer wenselijk, dat in dit kwartier eerlang een brandspuithuis en een politiebureau worden gevestigd.' Er was in de wijde omgeving geen politiewacht en de dichtstbijzijnde brandspuit was bij de Krommerijnbrug gelegen. De behoefte aan zo'n voorziening leek met de exploitatie van dit nieuwe gebied alleen maar toegenomen. De grond zou nog niet worden overgedragen, maar voor de gemeente gereserveerd blijven totdat er in de bijbehorende straat zou worden gebouwd. Het bewuste stukje grond waarop het politiebureau zou moeten komen, betrof de hoek Vossegatsche Dijk en wat later de Gerard Doustraat zou worden. De feitelijke aankoop van de grond liet op zich wachten tot 1907. In dat jaar kende de Utrechtse gemeenteraad ook officieel de naam Gerard Doustraat toe aan de straat.³ De eerste huizen zouden in 1908 gebouwd worden.

Belangrijke drijfveer voor de aankoop van de grond vormde de geplande bouw van de Kromhoutkazerne op de plek van het vroegere fort Vossegat. In 1910 zei wethouder Fockema Andreae hierover: 'Als noodzakelijk moet worden geacht, dat dit [politie]bureau gereed zij, wanneer de in aanbouw zijnde kazerne aan de Prins Hendriklaan in gebruik zal worden genomen, te meer omdat alsdan in de omgeving zeker reeds tal van woningen zullen zijn verzezen en het tegenwoordige politietoezicht in dat stadsdeel – met Wilhelminapark en omgeving –, nu reeds onvoldoende, zulks alsdan zeker nog meer zal wezen.' Het bureau zou in eerste instantie bemand worden door één hoofdagent en vier agenten van politie, maar er werd rekening gehouden met een snelle uitbreiding van het aantal manschappen.

De gemeenteraad was echter helemaal niet overtuigd van de noodzaak van een politiepost op deze plek. Op 9 maart 1911 vond een felle discussie plaats over het voorstel van B&W om een hulpbureau van politie met brandspuithuis te bouwen aan de Gerard Doustraat. De raad vond het gebouw te duur en de plek veel te afgelegen. Er waren al politiebureaus aan de Maliebaan, bij de Tolsteegbrug en in het park Hogeland, zo betoogden leden van de raad. Kon de gemeente daarmee niet afdoende de veiligheid verzekeren? Gemeenteraadslid Laseur fulmineerde: 'Maar zeker is er geen reden om een politiepost te vestigen in de Gerard Doustraat. Die is daarvoor de meest ongeschikte plaats; zij loopt dood op den militairen weg naar de Lunetten en den Vossegatsche Dijk, die bij het fort van dien naam is afgesloten. De politiepost zal daar dus komen te staan in een cul-de-sac.' En of dat nog niet voldoende was, zo ging hij verder, was het plan ook veel te groots opgezet. In zijn ogen was er sprake van een paleis in 't klein!

Volgens Fockema Andreae waren de bestaande politiebureaus niet

in staat afdoende te surveilleren in het uitgestrekte gebied tot aan het fort Vossegat. In de gemeenteraadsvergadering van 9 maart 1911 zei hij: 'Men moet niet vergeten, dat wij in en om het Wilhelminapark eene buurt hebben van waar klachten gekomen zijn, dat het noodige politietoezicht er ontbreekt en dat men daar bij voortduring last heeft o.a. van het wegnemen van bloemen en terreinen, die open liggen. Ook is het voorgekomen, dat in de buurt van de Geniekazerne aanrandingen hebben plaats gehad, die de noodzakelijkheid van een voortdurend toezicht aantonen.' Op dit punt kreeg Fockema Andreae bijval van het gemeenteraadslid Meijers, met het volgende verhaal: 'De heeren zullen zich herinneren, dat in het vorige jaar in die wijk op klaarlichten dag eene dame is aangerand en haar portemonnaie is ontfutseld. Dat zijn dingen, die niet iedere dag gebeuren; maar zij kunnen gebeuren; men staat ieder oogenblik daaraan bloot.' Uiteindelijk werd de voordracht in stemming gebracht en aangenomen met 23 tegen 9 stemmen. Een van de tegenstemmers was de heer Laseur.

Kattenkwaad en 'ongure individuen'

De aanwezigheid van een politiepost moet een duidelijk stempel op het leven in de Gerard Doustraat hebben gedrukt. Onder het wakend oog van de politieagenten konden de kinderen van de Gerard Doustraat waarschijnlijk minder makkelijk kattenkwaad uithalen dan hun leeftijdgenoten elders. Daar stond tegenover dat het komen en gaan van Utrechters die aangifte kwamen doen en van personen die door de politie werden opgebracht vanwege een vergrijp en voor korte tijd in een van de drie cellen werden opgesloten, toch voor veel spanning en sensatie in de straat moet hebben gezorgd.

De Gerard Doustraat in 1926. Helemaal links de politiepost.

□ UIT: UTRECHT IN WOORD EN BEELD



Onder de kop 'huiselijk eten' verscheen deze foto in het Nieuw Utrechts Dagblad van 1 juli 1958. De foto toont de mannen van adjudant-groepscommandant A. van Lemmen in de Gerard Doustraat die uit hun gemeenschappelijke wachtpotje niet alleen de lectuur voor de wacht bekostigen maar ook de inrichting van deze keurige eethoek. In tegenstelling tot vele andere Utrechtse politieagenten hoeven zij hun boterhammen niet meer met hun vingers uit de papiertjes te peuteren, zo weet de krant te melden.



Woensdagmiddag was *pay day*, de dag van schuld en boete. De politie liet diegenen die iets op hun kerfstok hadden dan op het bureau verschijnen om hun straf te ondergaan. Jan Lijftogt, oud-bewoner van de Frans Halsstraat 49a en tegenwoordig huisarts in Nieuw-Zeeland, herinnert zich dat hij in de hoek moest staan op het politiebureau vanwege kattenkwaad dat hij had uitgehaald: 'Het was het jaar 1954 en Jaap en ik liepen van de Kohnstamschool naar huis, we waren 9 jaar oud. We kwamen langs de nieuwbouw op het Stadionplein, hoek Laan van Minsweerd. Het gebouw was nog open en leeg. We zagen enige losse elektriciteitspijpen liggen die we goed als blaaspijpen konden gebruiken. We keken goed om ons heen en zagen niemand. Vlug naar binnen en de pijpen pikken. Toen we weer buiten kwamen werden we opgewacht door een agent op een fiets. We werden afgemarcheerd naar het politiebureau in de Gerard Doustraat en moesten daar in de hoek staan. Het leek wel uren te duren. We werden regelmatig afgeblaft en toen ik hoorde dat Jaap een draai om zijn oren kreeg wist ik dat het zo ook mijn beurt zou zijn. Ik kreeg gelukkig slechts een kleine tik op mijn broek en toen werden we weer losgelaten. Ik heb mijn ouders er nooit iets over horen zeggen, dus ik denk dat zij nooit waren geïnformeerd over onze slechte daden.'

Deze Van Lemmen was een nuchter man getuige de afhandeling van een van de weinige zaken op zijn bureau waarvan de stukken in het archief van de Utrechtse politie bewaard zijn gebleven. Op 12 februari 1958 schreef het hoofd van de Utrechtse Schoolvereniging aan de Frans Halsstraat aan de ouders dat '[...] enkele ongere individuen het wederom op minderjarige kinderen hebben voorzien. Een en ander heeft zich voorgedaan in de omgeving van het Wilhelminapark'. Van Lemmen rapporteerde dat het slechts één incident betrof, waarbij '[...] een man met een 13-jarig meisje op de Oudwikerlaan stond te mieren'.

Op 1 april 1963 werd de politiepost aan de Gerard Doustraat opgeheven. Voor het gebouw waren vele gegadigden, maar uiteindelijk werd het gegund aan de GG&GD. Vele kinderen zijn hier met kloppend hart over de drempel gekomen in angstige afwachting van de prikken die hen te wachten stonden. Na enige jaren leegstand is het pand nu in gebruik als woonhuis.

Dat de Gerard Doustraat al in 2007 haar 100-jarig bestaan vierde, terwijl de rest van de Schildersbuurt daar pas over een jaar of tien aan toe zal zijn, heeft dus vooral te maken met het feit dat de gemeente juist op deze plek haar oog liet vallen voor een politiebureau voor de nieuwe wijk.

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op en deels ontleend aan: G. Gorter, H. Ketner, J. Pennings en A. Oldenburg, *Gerard Doustraat 100 jaar 1907-2007* (Utrecht 2007) Het boek is te koop voor € 19,50 bij Henk Ketner: h.ketner@hetnet.nl of (06) 532 602 22.
- 2 Onder hen Hugo Laurens Adriaan van de Wall Bake, Rijksmuntmeester, Adrianus Cornelis Crena de Jongh, lid van de Centrale Raad van Beroep, Allart Gerrit Anton Evers, chef van het mouvement der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, Jan Elias Huydecoper van Maarseveen en Nigtevecht, lid van Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht, Willem Herman Johan Roijaards, lid van de Utrechtse gemeenteraad en Jacob Eduard Ameshoff, secretaris van de Nederlandsche Centraal Spoorweg-maatschappij.
- 3 Vernoemd naar de Leidse schilder en Rembrandt-leerling die leefde van 1613 tot 1675.

Bronnen en literatuur

Het Utrechts Archief:

- Archief gemeentebestuur Utrecht (1813-1967)
- Gedrukte verzamelingen 1898 t/m 1910, 1921
- Archief gemeentepolitie Utrecht (1905-1994)
- Handelsregister Kamer van Koophandel
- *Nieuw Utrechts Dagblad*.

Bruin, R.E. de, e.a., *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).

Heurneman, Mieke, en Bettina van Santen, *De Utrechtse wijken. Oost* (Utrecht 2007).

Renes, Hans, *Historische Atlas van de stad Utrecht. Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht* (Amsterdam 2005).

Schaeckmann, Martijn, *De aanleg van het Wilhelminapark en omgeving in Utrecht*. Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht (Utrecht 2005).

1000 jaar waterbeheer

Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden beheert het water in een groot deel van de provincie Utrecht (gebieden als Loosdrechtse plassen en Eemland vallen er buiten). Het rijk geïllustreerde boek maakt duidelijk hoe 1000 jaar waterbeheer in dit gebied bepalend is geweest voor het aanzien en de verscheidenheid van het Utrechts landschap. Daarin zijn de elementen om het water te beheren en te beheersen – dijken, kades, gemalen, molens, sluizen – van zeker zo'n groot belang als de waterwegen – rivieren, beken, kanalen, weteringen.

Adriaan Haartsen, *Utrechts water. 1000 jaar waterbeheer in de Stichtse Rijnlanden*. Utrecht, Stichting Matrijs, 2008. 112 p. ISBN 978 90 5345 355 1. €22,95



120 jaar ziekenhuishistorie

Het 10-jarig bestaan van Mesos Medisch Centrum is aangegrepen om niet alleen die geschiedenis te beschrijven, maar ook die van de (nogal uiteenlopende) voorgangers, de ziekenhuizen Joannes de Deo, het Homoeopathisch Ziekenhuis en hun opvolgers Oudenrijn en Overvecht. Dit fraai uitgegeven gedenkboek moet het meer hebben van de grotendeels chronologisch geordende feiten en feitjes dan van de grote lijnen, brede perspectieven of sappige anekdotes (de kadertjes bevatten vooral feitjes die niet in het hoofdbetoog pasten).

Ria Efdée, *Met hart en ziel verbonden: geschiedenis Mesos Medisch Centrum 1889-2008*. Utrecht, mesos Medisch Centrum / Stichting Publikaties Oud-Utrecht, 2008. 351 p. ISBN 978 90 54790761. €32,50

Twee maal religieus erfgoed

In twee mooie boekjes besteedt Landschap Erfgoed Utrecht aandacht aan Utrechts religieus erfgoed. In het ene onderzoeken studenten kunstgeschiedenis in hoeverre kerkgebouwen uit verschillende eeuwen een weerspiegeling vormen van de kerkgeschiedenis. De vijftien korte hoofdstukken lopen van de 11e-eeuwse Janskerk tot de 21e-eeuwse, nog te bouwen ULU-moskee. In het tweede boekje staan zes neogotische kerken centraal uit het laatste kwart van de 19e eeuw, alle uiting van de katholieke emancipatie en alle zes ontworpen door architect Alfred Tepe.

Geert Medema e.a., *1000 jaar kerkgeschiedenis in de provincie Utrecht. Studenten onderzoeken religieus erfgoed*; Ton H.M. van Schaik en Mascha van Damme, *Waarheid, goedheid, schoonheid. De Utrechtse neogothiek, Alfred Tepe en het St. Bernulphusgilde*. Beide boekjes: 96 p. Utrecht, Landschap Erfgoed, Utrecht, 2008. Samen voor slechts €5,- te bestellen via www.landschaperfgoedutrecht.nl



Utrechts Statenjacht

Van eind 1997 tot voorjaar 2003 hebben tientallen mensen, meest jongeren 'met een grote afstand tot de arbeidsmarkt', gewerkt aan de bouw van het Utrechtse Statenjacht. Het project moest hen helpen aan werkervaring en uiteindelijk een baan. Het schip is geen replica van een van de jachten waarover Utrecht in het verleden vermoedelijk beschikte, maar een kopie van een type waarvan er in de 18e eeuw overal in ons land honderden zijn gebouwd. De geschiedenis van dit door de Rotaryclub Utrecht geïnitieerde project is te lezen in een met tientallen foto's verfraaid boek dat ook uitgebreid ingaat op alle (bouw)technische details.

Ab Hoving (redactie), *Het Statenjacht Utrecht*. Franeker, Uitgeverij Van Wijnen, 2008. 176 p. ISBN 978 90 5194 329 0. €39,50

Wandelen buiten gebaande paden

De gevel van het nieuwe gebouw van de Faculteit Educatieve Opleidingen van de Hogeschool Utrecht in de Uithof siert het aantrekkelijke boekje met Utrechtse wandelinformatie voor wie nu eens niet over de Nieuwegracht of het Domplein wil slenteren maar het gebied buiten de singels en aan de randen van de stad wil verkennen. De dertien wandelingen in het boekje – goed voor 160 kilometer – zijn het resultaat van de vruchtbare samenwerking tussen een hartstochtelijk wandelaar en al even bevlogen Utrechtse journalist. Vanuit een wandeling rond de singels ontwierpen ze er twaalf andere die ook de gebieden niet schuwen waar veel binnenstadbewoners zelden te vinden zijn zoals Lageweide, Kanaleneiland, Hoograven en Overvecht. Kees Volkers en Anton Rosmüller, *Wandelen buiten de binnenstad van Utrecht*. Delden, Uitgeverij Gegarandeerd Onregelmatig, 2008. 166 p. ISBN 978 90 78641 11 7. €15,-



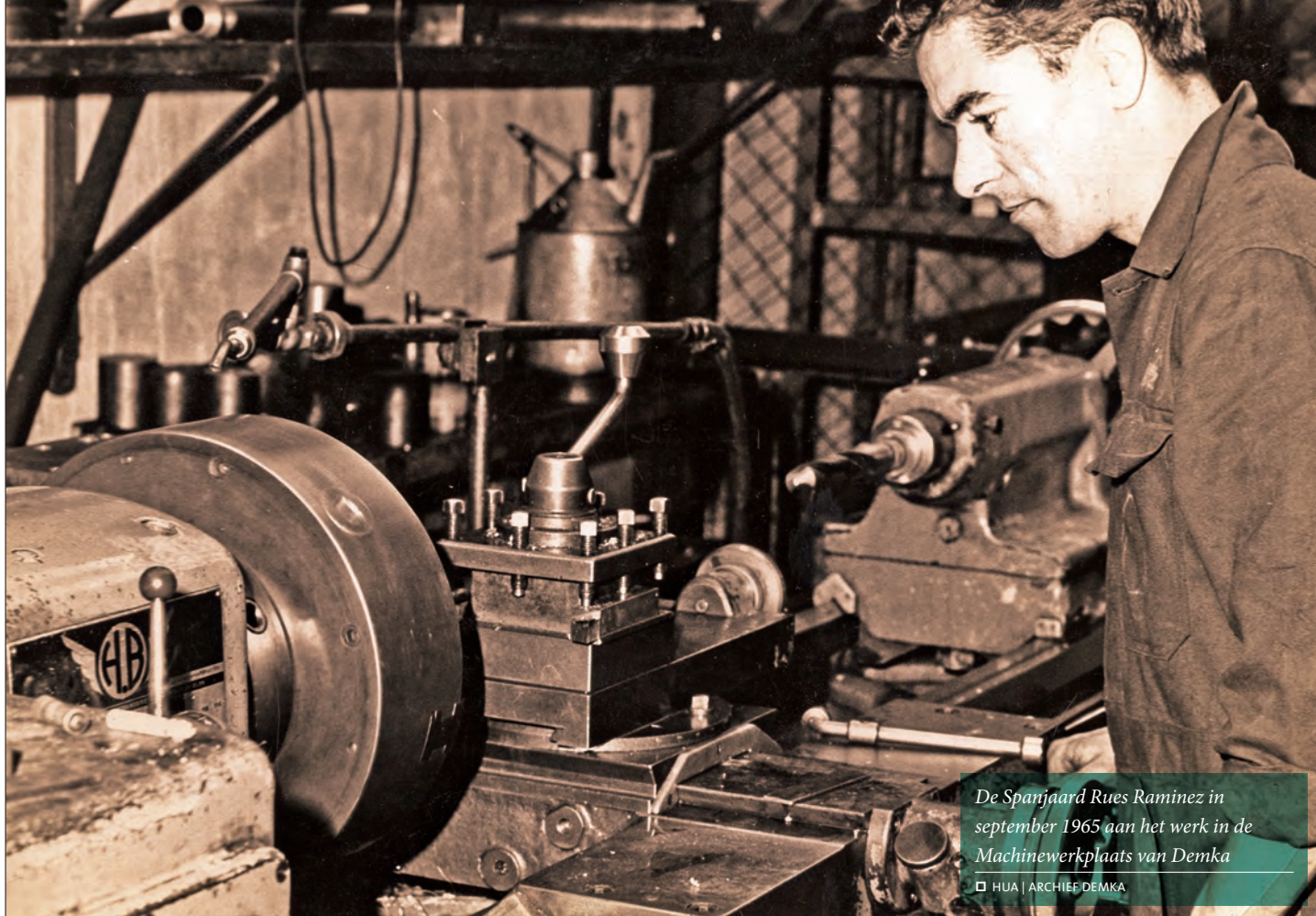
Ook verschenen

Leen Bakker, Maartje Hormes en Maran Olthoff (redactie), **Waarom redden? De mens achter de brandweer van Baarn**. Baarn: Bakker, 2007. 88 p. ISBN 978 90 70644 28 4. €17,95

Caroline Stroër en Dicky Verrips-Stappenbelt, **Vinkeveen en Waverveen: twee dorpen aan de plas 1930-1980**. Zaltbommel: Aprilis, 2008. 83 p. ISBN 978 90 5994 212 7. €18,50

Compositie voor het klokkenspel 1861. Utrecht: Stichting Utrechtse Klokkenspel Vereniging, 2008. 143 p. ISBN 978 90 78019107. €25,-. Facsimile-uitgave van het handschrift met stukken voor beiaard uit 1861 aangevuld met een beschouwing van de Compositie door Jasper J. Stam.

Carin en Alexander van Eenennaam (tekst), Robert van Willigenburg (foto's), **Kat in de stad: Utrechtse kroegtiijgers en winkelpoezen**. [Utrecht: Pascal], 2008. 48 p. ISBN 978 90 9022927 0. €9,95 Portretten van katten en één hond die in winkels en horecagelegenheden tot de inventaris behoren.



De Sparjaard Rues Ramirez in september 1965 aan het werk in de Machinewerkplaats van Demka

□ HUA | ARCHIEF DEMKA

Demka: de weg naar het Utrechtschap

Drie historici verdiepten zich in de samenstelling van het werknemersbestand van de Demka die van 1915 tot 1983 duizenden gezinnen in Utrecht/Zuilen een inkomen verschaftte. Het metaalbedrijf moest de geografische horizon steeds verder verleggen om nog personeel te vinden: van Groningen naar Turkije.

Oudere Utrechters herinneren zich de Demka-fabrieken die boven de karakteristieke woonhuizen in Zuilen uittorenden. Maar zelfs op de leugenbankjes in Zuilen zullen niet veel voormalige metaalarbeiders weten waar Demka eigenlijk voor staat. De naam is afgeleid van de eerste letters van J.M. de Muinck Keizer, een Groningse ondernemer die in 1915 zijn ijzergieterij verhuisde naar het industrieterrein tussen het Amsterdam-Rijnkanaal en het spoor naar Amsterdam. Officieel heette het bedrijf vanaf 1917 'NV Nederlandse

Staalgieterij voorheen J.M. de Muinck Keizer', maar in het toen nog zelfstandige Zuilen stond de fabriek bekend als Demka, of beter: de Demka.

De geschiedenis van Demka staat centraal in het onderzoeksproject van Het Utrechts Archief dat alle nagelaten documenten van en over Demka heeft geïnventariseerd. Marlou Schrover, Judith ten Broeke en Ronald Rommes gebruikten vooral het bedrijfsarchief van Demka en andere staalbedrijven, statistische gegevens van de gemeente Utrecht en interviews met ex-werkne-

mers. Op basis daarvan reconstrueren ze in *Migranten bij de Demka-staal-fabrieken in Utrecht* hoe het personeelsbeleid van die grote werkgever in Zuilen - op het hoogtepunt werkten er 2.300 mensen - de samenstelling van de Utrechtse bevolking heeft beïnvloed. Het is een boeiende geschiedenis geworden, vooral omdat de voormalige 'gastarbeiders' bij Demka het verhaal grotendeels zelf vertellen.

Schone stad

Utrecht is als belangrijk centrum van handel, dienstverlening en onderwijs en als knooppunt van de Nederlandse Spoorwegen een 'schone stad'. Maar nog niet zo lang geleden was Utrecht een stoere industriestad. Nieuwkomers lezen nu hooguit in geschiedenisboeken dat het grootste deel van de mannelijke bevolking tot in de jaren zeventig zijn brood verdiende als arbeider. De metaalnijverheid was in Utrecht van oudsher een belangrijke werkgever.

Boekbespreking

Marlou Schrover, Judith ten Broeke,
Ronald Rommes, *Migranten bij de Demka-
staalfabrieken in Utrecht (1915-1983).*
Utrecht, Stichting Matrijs i.s.m. Het
Utrechts Archief, 2008. ISBN 978 90 5345
353 7; 184 pagina's, € 19,95.

Will Tinnemans

Publicist. Schreef onder andere 'Een gou-
den armband. Een geschiedenis van mediter-
rane immigranten in Nederland 1945-1994'
(Utrecht, NCB, 1994).

Tot het begin van de 18e eeuw werden hier niet alleen kerkklokken van hoge kwaliteit geproduceerd. Ook kanonnen en kanonskogels, harnassen en handwapens uit Utrecht werden internationaal zeer gewaardeerd.

Vlak na de oorlog werkte nog ruim een derde van de Utrechtse beroepsbevolking in de industrie (nu nog 8 procent). Dat was evenveel als in Amsterdam of Rotterdam. In Zuilen, in 1954 door Utrecht geannexeerd, was dat zelfs 56 procent. Veertig procent van alle Utrechtse industriearbeiders – zestien procent van de totale beroepsbevolking – werkte in die tijd in de metaalnijverheid. Aan weerszijden van het spoor naar het noordwesten stonden dagelijks duizenden arbeiders ijzer te smelten, staal te walsen en lood en zink te pletten. Metaalfabrieken als Werkspoor, Demka en tal van kleine metaalbedrijfjes domineerden daar niet alleen de horizon, maar ook het dagelijks leven van mensen. De ovens en machi-

nes produceerden een ondraaglijke hitte, stank en stof. Metaalfabrieken boden doorgaans zwaar, vuil en ongezond werk. Dat weten we nu. Toen was het een *fact of life*.

Eigen initiatief

Om te kunnen blijven voldoen aan de vraag naar ijzer- en staalproducten, moesten metaalbedrijven op zoek naar extra arbeidskracht. Al in een vroeg stadium werden Groningers en Friezen, Duitsers en Belgen naar de stad gehaald. Maar de economie van Nederland en onze buurlanden ontwikkelde zich vanaf de jaren vijftig zo snel, dat die provincies en landen hun personeel zelf hard nodig hadden. Aanvankelijk vulden Italianen, Spanjaarden en Grieken de vacatures op. Niet omdat Nederlandse werkgevers ze tegen hun zin en onder valse voorwendselen ronselden voor het vuile, zware werk in hun fabrieken. Nee, ze hadden er zelf vaak alles voor over om hun land te verlaten en zochten in Nederland het avontuur. Een klein deel van de 'gastarbeiders' is geworven in hun landen van herkomst, maar de meesten kwamen op eigen initiatief. Ze ontvluchtten het regime van de Spaanse dictator Franco of dat van de Griekse kolonels, of ze waren op de vlucht voor de bittere armoede in het naoorlogse Italië. Later kwamen enkele honderden Joegoslaven en vele duizenden Marokkanen en Turken naar Utrecht. Aanvankelijk waren het vooral mannen, die hier de kost verdienden. Iedereen, ook zichzelf, ging ervan uit dat ze hier een tijdje zouden werken en zich dan als relatief rijk man in hun land van herkomst zouden vestigen. Maar het liep anders. Vanaf de jaren zeventig kwam de gezinshereniging op gang: vrouwen en kinderen voegden zich bij hen.

Rond 1980 was de bloei van de metaalindustrie definitief voorbij. In 1983 sloot ook Demka zijn poorten, na een spraakmakende gijzeling van directeur Lugard door het personeel. Het hele personeel was de klos, maar de buitenlandse werknemers waren er vaak extra slecht aan toe. Ze waren ongeschoold en juist in die tijd verdween het werk voor ongeschoolden op grote schaal, in heel Nederland. Vooral in Zuilen, Pijsweerd, Ondiep en Lombok liepen immigranten in die tijd massaal

met de ziel onder de arm. Ze zochten elkaar op. Begrijpelijk, maar ook mogelijk gemaakt door de bedrijven die eerder de verenigingen voor gastarbeiders per nationaliteit hadden opgezet, in plaats van te streven naar ontmoetingscentra waar alle arbeiders van de fabriek konden mengen.

Die vroege vrijetijdclubs zijn later min of meer geprofessionaliseerde stichtingen geworden, die de buitenlandse werknemers op hun nationaliteit aanspraken en ze afgezonderd hielden van de Nederlandse samenleving. Dat versterkte en benadrukte de verschillen tussen de migranten onderling en tussen de migrantengroepen en de Nederlandse samenleving, schrijven de auteurs. 'Dit was een onbedoeld gevolg van het delegeren van de organisatie van sociale zorg voor de arbeidsmigranten door de werkgevers.' Met grote gevolgen voor het begin van de integratie van de arbeiders, concluderen ze. Ik ben daar niet zo zeker van. In België, Frankrijk, Groot-Brittannië en andere immigratielanden betaalden bedrijven niet voor ontmoetingscentra en vrijetijdclubs, terwijl de segregatie er geen greintje minder is. Enfin, we zullen natuurlijk nooit weten hoe de geschiedenis gelopen zou zijn als fabrieken zich eerder bewust waren geweest van die consequenties.

Gewone namen

Migranten bij de Demka-staalfabrieken in Utrecht laat heel fraai zien hoe vanzelfsprekend het is dat de bevolking van een stad als Utrecht door economische omstandigheden langzaam maar zeker van samenstelling en karakter verandert. De verkleuring is inmiddels een onomkeerbaar feit. Over 25 jaar zijn de gastarbeiders van de eerste generatie dood en begraven. Hun nakomelingen zijn in Utrecht geboren en getogen, ze houden de economie draaiende en aan hun accent kun je horen dat ze uit de Domstad komen. Tegen die tijd zijn namen als Sanchez en Aykan even gewoon en Utrechts als Schuitema en Jurriëns nu.

Het Demka-project van Het Utrechts Archief omvat naast inventarisatie van het bedrijfsarchief en dit boek een lespakket, een serie wijkdebatten, een documentaire, een fototentoonstelling (tot en met 24 december te zien in het archief) en een manifestatie op 12 oktober. Zie www.hetutrechtsarchief.nl/actueel/agenda/enkelereis.

Het zo rustige en deftige dorp Zeist werd honderd jaar geleden opgeschrikt door een brute roofmoord. Het 15-jarige slachtoffer werd dood gevonden in een sloot. De daders werden snel gepakt. De moordzaak veroorzaakte niet alleen plaatselijk veel beroering, maar haalde ook de landelijke pers en werd vervolgens commercieel uitgebuit.

Het slachtoffer Hendrik Drost werd op 23 juli 1892 in Zeist geboren als zevende kind van Cornelis Drost en Aaltje Meerveld. Na hem kwamen nog twee kinderen. Hendrik was, zoals zijn dominee zei, een oppassende jongen en op catechisatie een van zijn beste leerlingen. Hij was in dienst bij Cornelis Prince in Driebergen, eerst als zijn huisknecht, maar nadat Prince een kassiersbedrijf had overgenomen, als wisselloper. Die functie zou zijn dood worden.

De kwestie Drost: moord op een

De daders waren Teunis van Ee, Hendrikus Kors, Johannes Overhorst en Hendrik van Vaalen.

Van Ee (Zeist, 1879) was eerst koopman in fruit, maar toen die zaak niet floreerde, begon hij een aannemersbedrijf. Dat bedrijf ging failliet. Justitie verdacht hem van bankbreuk en van brandstichting. Van Ee maakte zich geregeld schuldig aan drankmisbruik. Hij had het plan om naar Amerika te emigreren.

Kors (Steenwijkerwold, 1877) vestigde zich in 1901 als melkboer in Zeist. Er waren klanten die hem niet durfde op te zeggen, omdat ze bang voor hem waren - 'Niet in het minst door zijn buitengewoon ongunstig uiterlijk'. Kors zat meerdere malen in voorarrest op verdenking van inbraak en ook hij was vaak te vinden in de kroeg.

Dader drie, Overhorst (Zeist, 1872) was als kantoorbediende werkzaam op het kantoor van de bank Labouchere, Oyens en Co. te Zeist. Van Vaalen tenslotte (Den Helder, 1876) woonde sinds november 1906 in Zeist. Hij was caféhouder. In verband met verdenking van brandstichting zat hij enkele keren in voorarrest.

Alle vier waren het jonge huisvaders. De leeftijd van hun kinderen varieerde tussen acht jaar en enkele weken.

De daders kenden elkaar goed. Zij waren trouwe bezoekers van het café van Van Vaalen op de Van Reenenweg. Van Ee en Van Vaalen waren zelfs getuigen bij de geboorteaangifte van het jongste kind van Overhorst op 28 oktober.



Foto's) De moord te Zeist heeft in den lande a bij den bierhuishouder Van Vaalen kwam om geld te in tijdens de misdaad liet men de grammofoon spelen, op geborgen en 's nachts door den melkboer Kors in de sloot aan den inspecteur van politie C. J. de Lange en aan de in het midden: de sloot bij het kerkhof, alwaar bij (x) B. Tenkink, No. 3 de bouwondernemer T. van Ee, l

De moord

Van Ee, Kors en Van Vaalen hadden geldproblemen. Van Vaalen kwam met het plan om de wisselloper Drost te beroven. Van Ee en Kors stemden hiermee in en Overhorst deed ook mee. Kors kocht op 24 oktober een flesje chloroform, dat hij aan Van Vaalen gaf. De chloroform was bedoeld om de jongen te bedwelmen. Overhorst regelde op 14 november dat een kwitantie op Van Vaalen door Prince geïncasseerd zou worden en Drost, die op zaterdag steeds veel geld inde, dus bij hem langs moest gaan.

R.P.M. Rhoen

Gemeentearchivaris in Zeist en redactielid van
Oud-Utrecht

Berichtgeving over de moord in De Prins, 7 december 1907

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST



...erwege diepe verontwaardiging en afschuw gewekt. Men zal zich herinneren, dat de 15-jarige kassierslooper Hendrik Drost (Bredenoord, ...assereren en verraderlijk door den bouwondernemer Van Ee in de keel werd gegrepen en gesmoord, terwijl Van Vaalen de handen vasthield; ...at het geschreeuw van het slachtoffer buiten niet zou worden gehoord; de ongelukkige werd daarna in den kelder onder het grammophoontafeltje ...ot nabij het kerkhof gebracht. — Het bedrag van f 1700, dat Drost bij zich had, werd onder de moordenaars verdeeld. — Een woord van hulde ...en adj.-inspecteur B. Tenkink, die al zeer spoedig de misdadigers wisten te vinden. *Links*: het grammophoontafeltje waaronder het kelderluik; ...x) het lijk 's morgens werd gevonden; *rechts*: het geopende kelderluik, — Personen: No. 1 inspecteur C. J. de Lange, No. 2 adj.-inspecteur ...No. 4 de melkboer H. Kors, No. 5 de bierhuishouder H. van Vaalen, No. 6 J. Overhorst, banklooper, die de komst van Hendrik Drost ...aankondigde en de laaghartige daad in de hand gewerkt heeft.

Op zaterdagmorgen 16 november ging Drost op zijn fiets op pad. Hij had elf kwitanties en wissels ter waarde van bijna f 1.400,- bij zich die hij moest innen in Zeist en De Bilt. Rond 10.15 uur was hij in De Bilt en daarna bezocht hij tot 12.30 uur de verschillende adressen in Zeist.

Als laatste ging hij naar Van Vaalen om een kwitantie van f 67,50 te incasseren. Hij was die dag al eerder geweest, maar hem was gevraagd om terug te komen. Van Ee zat om 10.00 uur al in het café. Om 11.30 uur kwam de knecht van Van Vaalen, de 17-jarige Willem Vos, terug van een bood-

schap. Van Vaalen kwam hem buiten tegemoet en zei dat hij naar huis kon gaan en om 14.00 uur terug moest komen. Drost kwam om 12.30 uur bij het café aan. Hij werd gevraagd om binnen te komen en werd toen onmiddellijk door Van Ee bij de keel gegrepen met de bedoeling hem te wurgen. 'De oogten van Drost puilden hem uit het hoofd,' zo verklaarde Van Vaalen voor het gerecht. Hij hield de armen van het slachtoffer vast. Intussen hield een van hen de pet van de jongen, waarop de chloroform was gesprend, voor zijn gezicht. Het slachtoffer verzette zich heftig. Het kabaal

kon buiten niet worden gehoord, omdat de grammofoon speelde. Toen de jongen dood was, verborgen de ouders het lijk in de kelder onder het café. Van Vaalen: 'Er kwam bloed en vuiligheid uit den neus van 't lijk. Ik heb toen zijn neus met mijn zakdoek afgeveegd, alsof ik zijn neus snoot.' Het geld werd direct door de moordenaars verdeeld. Kors en Overhorst ontvingen nog die middag hun aandeel. Daarna

Vreeselijke moord te Zeist

Wijze: Bij het Ouderengraf

*Komt vrienden, blijf eens even bij mij staan
En wilt dan eens aanhooren
Hoe of men hier nu weer zoo ver kon gaan
Een jongen te vermoorden,
't Was om een anders geld te doen,
Dat men deez' vreeselijke moord dorst doen,
Door d'ijver van ons politiemacht
Zijn de ouders van deez' daad al opgebracht.*

*Reeds lang geleden lag het in hun plan
Deez' lage daad te volbrengen,
Doch nimmer was de gelegenheid zoo schoon
Om 't jeugdig bloed te plengen,
Des morgens van die treur'ge dag
Was hij reeds eenmaal in hun macht,
De moed ontbrak hen om hun slag te slaan
En daarom lieten zij den jongeling weer gaan.*

*Men vroeg hem, om 1 uur, terug te zijn
Wat hij dan ook volbrachte
Nauw was hij binnen of men greep hem aan
Hij moest zwichten voor hun krachten.
Zij wierpen hem op de grond ter neer
En hoe is 't mogelijk, o Heer,
De keel werd hem door hen, nu ingedrukt
En d'arme jongen in een kelder neergerukt.*

*De moordenaars namen nu bezit van het geld
Wat de jongen 's morgens haalde
En dachten na hun daad van ruw geweld,
Dat er geen haan naar kraaide
Zij wierpen 't lijk toen in een sloot,
Als vond de jongen daar zijn dood
Zij waren echter nog niet slim genoeg,
Want de politie haalde hen dra uit de kroeg.*

*Zij krijgen thans hun welverdiende loon
En dat met goede reden,
Maar daarmee geeft, helaas, men niet de Zoon
De bedroefde ouders weder,
Deez' wenden zich thans in hun lot
Om troost, nu bij de goede God
En bidden voor het heil van hunne zoon
Die thans reeds is verschene[n] voor Zijn troon.*

Bron: www.liederenbank.nl (geraadpleegd 6 september 2008)

ging Van Ee de fiets van het slachtoffer in de omgeving van het Eikesteinslaantje verbergen. Om zich een alibi te verschaffen gingen beiden om 15.00 uur naar Utrecht en Kors nam de trein van 15.03 uur naar Amsterdam.

Van Vaalen bezocht twee keer zijn schoonmoeder in de Koekestraat. De tweede keer in gezelschap van Van Ee. Bij dat bezoek liet hij een pakje achter met de opmerking dat hij dat later zou ophalen. Achteraf bleek daarin f 415,- te zitten. Van Ee ontmoette op de Neude zijn zwager aan wie hij f 365,- in bewaring gaf. Samen bezochten ze een café op de Leidseweg. Om 17.30 uur gingen zij terug naar huis. Kors kwam met de trein uit Amsterdam om 18.40 uur in Zeist aan.

Het snode viertal kwam om 21.00 uur bijeen in het café op de Van Reenenweg. De knecht werd om 22.30 uur weggestuurd. Een uur later haalden ze het lijk uit de kelder om het weg te brengen. Van Vaalen ging eerst kijken of er niemand buiten liep. Op ongeveer 150 meter afstand van het café lag (ligt) een begraafplaats met een sloot eromheen. Kors gooide het lijk van de jongen aan de kant van de Hortensialaan in de sloot. Zijn fietscape en geldtas liet hij daar ook achter. Moest het op verdrinking lijken?

Het politieonderzoek

Drosts baas, Prince had verwacht dat de jongen om 13.00 uur thuis zou zijn. Aan het eind van de dag begon hij ongerust te worden en nam contact op met diens ouders. Ze startten een zoektocht gestart, die tot laat in de nacht duurde.

Het was de eerder genoemde Vos die op zondagmorgen tussen 7.15 uur en 7.30 uur het lijk vond. De dode lag met het gezicht in het water en de benen naar boven tegen het talud van de sloot. Het was direct duidelijk dat er misdaad in het spel was. Inspecteur De Lange van de Zeister politie was snel ter plaatse. Tussen de nieuwsgierigen die intussen waren toegelopen, stond ook Van Vaalen. Die vertelde toen tegen de politie-inspecteur dat Drost de dag ervoor nog bij hem was geweest.

De verdenking viel toch al snel op Van Vaalen en hij werd nog diezelfde dag 12.00 uur gearresteerd. De jongen was immers het laatst bij hem geweest en daarna door niemand meer gezien. De arrestatie van Van Ee volgde op zondagavond en Kors werd op maandagmiddag opgepakt. Op zondagmiddag was hij nog met een paar vrienden naar het café van Van Vaalen gegaan om iets te drinken! Overhorst werd diezelfde dag op zijn werk gearresteerd. Van Vaalen was de enige die tijdens het onderzoek bekende.

De buit werd binnen een week gevonden. Niet onbelangrijk was dat van verschillende bankbiljetten het nummer bekend was. Zo werd het aandeel van Kors in de buit te Amsterdam getraceerd. De fiets kwam op 23 november na een aanwijzing van Van Vaalen boven water. De pet die de jongen droeg, was naar alle waarschijnlijkheid verbrand. De sfeer in Zeist was grimmig. Het liefst hadden boze burgers het viertal gelynacht. 's Maandags werd het dode lichaam van de jongen voor autopsie naar het Stedelijk Ziekenhuis te Utrecht overgebracht. Hierna werd het in een verzegelde kist naar de ouderlijke woning aan de Odijkerweg vervoerd. De ouders mochten hun kind niet meer zien, waarschijnlijk in verband met de sporen van de autopsie. Op donderdag 21 november werd Hendrik Drost te Driebergen begraven.



De berechting

Op 21 mei 1908 begon voor de arrondissementsrechtbank te Utrecht de rechtszaak tegen de vier verdachten. De conclusie van de autopsie was dat Drost door acute verstikking om het leven was gekomen. In de hersenen werd 22,3 milligram chloroform aangetroffen. Aan Van Vaalen en Van Ee werden wurging, bedwelming door chloroform en beroving ten laste gelegd, aan Kors en Overhorst het voorbereiden van de misdaad, het verstrekken van aanwijzingen en het voordeel trekken uit de misdaad.

Van Vaalen was de enige die bekend had. Later beriep hij zich regelmatig op geheugenverlies. Volgens een getuige-deskundige zou hij in een abnormale hysterische droomtoestand hebben verkeerd.

De rechtbank veroordeelde op 6 juni Van Ee tot 20 jaar, Van Vaalen tot 12 jaar, Kors tot 6 jaar en Overhorst tot 8 jaar gevangenisstraf. Op 14 november veroordeelde het gerechtshof te Amsterdam in hoger beroep Van Ee tot levenslang, Van Vaalen tot 20 jaar, Kors tot 3 jaar en Overhorst tot 5 jaar. Van Ee tekende cassatie aan, maar de Hoge Raad verwierp in zijn arrest van 15 maart 1909 het beroep.

Kors was in 1911 weer vrij. Hij vertrok met zijn gezin naar Duitsland. Overhorst kwam in 1913 vrij, en verhuisde binnen het jaar naar elders. Het gezin Van Vaalen werd in december 1907 al uitgeschreven. Vermoedelijk heeft Van Vaalen zijn straf niet helemaal uitgezeten. Van Ee schijnt eind jaren dertig op vrije voeten te zijn gesteld.

Smartlap

'De moord op den 16-jarigen Hendrik Drost', was een ongehoord gruwelstuk en wekte siddering en afgrijzen door geheel ons land', schreef de *Leeuwarder Courant*. Die gevoelens werden vertaald in het lied 'Vreeselijke moord te Zeist' dat werd gezongen op de melodie van 'Bij het Ouderengraf', een lied dat rond 1900 zeer populair was. Het werd gedrukt uitgegeven.

In Amsterdam stond aan de Amstelstraat (tot 1919) het *Nederlandsch Panopticum* waar wassenbeelden te bezichtigen waren van onder andere de Nederlandse koningen, maar ook van moordenaars. Blijken een advertentie in de *Weekbode voor Zeist* op 2 september 1908 stond er ook een groep genaamd 'De moord te Zeist'.

Bron

Topografisch-historische documentatieverzameling; Gemeentearchief Zeist.

Agenda

Historisch Café

Op *vrijdag 10 oktober* spreekt Chris van Deventer over de Utrechtse schutspatroun Sint Maarten en plaatst hem in Europees perspectief. Een maand later, op *vrijdag 14 november* neemt Dop Bär, sinds kort oud-voorzitter van de Koninklijke Rederijderskamer Jan van Beers, de toevoorders mee door het 146-jarige bestaan van deze Rederijderskamer, de oudste toneelvereniging van Utrecht, die nog steeds een levendige rol vervult in het culturele leven van stad en provincie.

Een maand later, op *vrijdag 12 december* is het de beurt aan Llewellyn Bogaers, die spreekt over haar studie *Aards, betrokken, zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300 – 1600* (zie de bespreking in het vorige nummer).

Het Historisch Café vindt plaats in Het Zaaadhuys van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17 uur, toegang gratis.

Lustrumviering

Op zaterdag 25 oktober worden tijdens de viering van het zeventiende lustrum van de vereniging verschillende minder bekende kerken bezocht. De inschrijving is inmiddels gesloten. Inlichtingen: Tineke Barreveld (030) 231 28 57.

112 jaar film en bioscoop in Utrecht

In de tentoonstelling *Nostalgie, vervoering en illusie* in Het Utrechts Archief maakt de bezoeker kennis met de eerste kermis-filmvoorstellingen in de stad, de komst van bioscoopsalons in 1909, de beroemde explicateurs ten tijde van de zwijgende film, de introductie van de geluidsfilm in 1929 en de ontwikkeling van een ware Utrechtse cinemacultuur.

De expositie loopt tot 10 november in Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28. Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag en de eerste zondag van de maand van 10.00 tot 17.00 uur.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 81e jaargang nr. 5 / oktober 2008 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 6: 1 november 2008

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83 en RonDom, Domplein 9.

Redactie M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet, J. Vroemen.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafische Services

Vereniging oud-utrecht

Voorzitter J.J. Degenaar **Secretariaat** C.A.M. van der Lee p/a Catharijneconvent - Postbus 8518, 3503 RM Utrecht / tel: (030) 233 09 72 of (030) 231 38 35 / fax: (030) 231 78 96 / secretariaat@oud-utrecht.nl

Ledenadministratie Postbus 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging* van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** €25,- per jaar (huisgenootlidmaatschap: €10,- / jongeren tot 26 en U-pashouders: €15,- / bedrijven: €50,-).

Hermans & Schuttevaer

Een open cultuur, klantgericht werken en het optimaal benutten van inhoudelijke vakkennis. Dat is Hermans & Schuttevaer Notarissen N.V. in Utrecht. Wij willen ons onderscheiden met een persoonlijke en effectieve dienstverlening aan onze particuliere en zakelijke klanten.

Kijkt u voor meer informatie op onze website of neem contact op met een van onze medewerkers. Wij nodigen u graag uit voor een persoonlijke kennismaking!

Hermans  Schuttevaer
notarissen

www.herschut.nl

Maliebaan 81
3581 CG Utrecht
T 030 - 233 66 99

data · paper · inspiration



Roto Smeets

De kracht in vellen offset!

Roto Smeets Grafiservices. Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn klanten. Of het nu gaat om vellen offset, pre-media, nabewerking, pre-distributie of distributie... Strong, sharp, safe & fast.

Grafiservices

Utrecht · T 030-282 28 22
Eindhoven · T 040-250 50 00
www.rsgrafiservices.nl

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.



Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht
Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl
www.EraMakelaardijUtrecht.nl



BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:



ERA verkoopt huizen!

het werkt

jeroen tiron, grafisch ontwerp - 0655 763 379

LEVEN IN UTRECHT 1850-1914

P.D. 'T HART, *Leven in Utrecht 1850-1914*. Groei naar een moderne stad. 348 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-888-0, €29,-.

Utrecht was in de negentiende eeuw bepaald geen gezapige en deftige rentenierstad, zoals vaak is beweerd. Er werd hard gewerkt aan de verbetering van de armenzorg, de volksgezondheid, de volkshuisvesting, de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden. Het leven van de gewone Utrechters, die in dit boek centraal staan, werd een stuk aangenamer.

Een uitgave van Verloren. Zie www.verloren.nl.



Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl





Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 030-273 60 62
f 030-233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's



BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850



WILLEMARS

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.



Rabobank